

על קרבן עולה ויורד

בפרשתנו מפורט דין חטאת קבועה, שעירת עזים או כבשה, שחייב להביא מי שעבר בשגגה על לאו, שבמזיד עונשו כרת.¹ גם השוגגים בשבועת העדות, בשבועת ביטוי ובטומאת מקדש וקודשיו חייבים חטאת, אלא שקרבנם פרוגרסיבי, "עולה ויורד" לפי מצבו הכלכלי של החייב; עשיר מביא שעירה או כבשה, עני ב"דלות" מביא שני תורים, וב"דלי דלות" - מנחת סולת בלבד (ויק' ה:ז, יא). גם קרבן היולדת (יב:ו-ח) והמצורע (יד:י, כא-כב) עולה ויורד, אך רק בשתי מדרגות. חטאות אלו מכונות "עולה ויורד" כיוון שמי שהיה עשיר בזמן שחטא ואחר כך העני, מביא קרבן עני, ואם חזר ונתעשר - מביא קרבן עשיר. להלכה, אף שעדיף להביא קרבן עשיר, חייב הדל להזדרז ולהביא קרבן עני ולא לחכות עד שיהא בידו להביא שעירה או כבש, שכן "אין אומרין לו ללות ולא לעסוק באומנותו"² מפני "שחביבה מצווה בשעתה".³

המשנה מונה את החמישה שקרבנם עולה ויורד: "אלו מביאין קרבן עולה ויורד: על שמיעת הקול ועל ביטוי שפתים ועל טומאת מקדש וקדשיו והיולדת והמצורע" (כריתות ב-ד).⁴ כבר הראשונים התלבטו מדוע הקלה התורה לעני דווקא בחמש אלו, והרמב"ן (ויק' שם) מפרש: יתכן שהטעם בשבועות מפני שאינן חייבי כריתות, ובטומאת מקדש וקדשיו מפני שהוא טועה בדבר מצוה, כי הכהן האוכל קדשים והבא למקדש להשתחוות או להקריב קרבן עוסק הוא במצוה ודעתו לשמים, ולפיכך אע"פ שחטא בהעלמת הטומאה ריבה לו הכתוב כפרות.

אך בעל הטורים ובעלי התוספות⁵ הקשו על הרמב"ן, שגם בחייבי קרבן קבוע אפשרית טעות בדבר מצווה, למשל המל בשבת תינוק שהיה צריך למולו למחרת, ואם כן היה צריך להקל גם עליו בעולה ויורד. אמנם קושיה זו קצת קלושה, שכן בדין עקרוני-כללי אין מקלים בגין אפשרות של מקרה פרטי כלשהו, ולא תמיד יש להבדיל בין המקרים. בעלי התוספות ובעל הטורים תרצו שהתורה החמירה בנהנים, כאוכל חלב ודם, אוכל ביום הכיפורים, מחלל שבת ובא על הערווה ולכן קרבנם קבוע, והקלה בטומאת מקדש ובשבועת ביטוי, כיוון שלא נהנו מחטאם. אלא שלשיטתם קשה מדוע גם האוכל קודש בטומאה הוא בקטגוריה של עולה ויורד, והרי הוא נהנה.

מדוע גם על יולדת ומצורע חל קרבן עולה ויורד לא נימקו, אולי סברו שמוכן מאליהם שחטאם קל, שכן לא נתבאר בתורה אלא בדברי חכמים. יולדת, לדעת ר' שמעון בר יוחאי, צריכה כפרה על שבזמן הלידה נשבעת מרוב צער ששוב לא תיזקק לבעלה ולא תלד (נדה לא ע"ב),⁶ והמצורע צריך כפרה על חטא לשון הרע, שבגיננו לקה בצרעת. ספר החינוך מציג (מצווה קכ"ג) הסבר כולל התקף גם ביולדת ובמצורע, למרות שלא פירטם. מדבריו עולה שקרבן עולה ויורד חל בחטאים שקל להיכשל בהם:

ומחכמתו ברוך הוא ובידיעתו קלות שכל בני איש ומיעוט הבנתם ודלות כחם, הקל עליהם הכפרה בחטאים האלה הנזכרים להיותם כפי עושר בני אדם ועניים, לפי שכשלונם קרוב אצל בני אדם.

אברבנאל מרחיב במובן מסוים את תירוצו של בעל ספר החינוך, ומשלב גם רעיון המופיע ברלב"ג שחטאת על שבועת שקר נועדה להרתעה "כי אז ידקדקו יותר שיהיה מה שהוציאו מפיהם לפי מה שבלבם".⁷ אך אברבנאל חורג מההלכה, מתעלם ממנה לחלוטין וכותב שדין עולה ויורד תקף בכל החטאות, לא רק בחמישה שפירשה התורה. זאת למרות הצהרתו⁸ שלא

¹ כמפורט ברמב"ם הל' שגגות פ"י ה"א, יש ארבעים ושלושה כאלו, מתוכם עשרים וששה באיסורי עריות.

² **ספרא ויקרא** - דבורא דחובה פרשה י פרק י"ח, וכן בתוספתא ערכין (צוקרמאנדל) פ"ב הל' י"ח.

³ פסחים סח, ע"ב ועוד, ספרא שם פרק י"ט.

⁴ הרמב"ם (הל' שגגות שם) מונה ששה, שפיצל טמא שאכל קודש מטמא שנכנס למקדש.

⁵ בעל הטורים בפירושו הרחב על אתר, דעת זקנים מבעלי התוספות לויק' ה:ז, ובהרחבה ב"מושב זקנים" מהד' ששון.

⁶ וע' באברבנאל להלן פרק י"ב בשאלה הד' מה עוון היולדת. הציונים לאברבנאל על התורה, לפי מהד' בני ארבאל, ירושלים תשל"ט.

⁷ רלב"ג, מהדורת ונציה, ויקרא דף קכ ע"ב (עמודה ג' למטה).

⁸ הקדמה לפירושו לויק', עמ' ג', וכעין זה בקצת שינוי, בהקדמתו לנביאים ראשונים.

יחדש דבר מדעתו בענייני הקרבנות ושלא יזוז מהקבלה האמתית ומדברי הרמב"ם. לא הייתה זו פליטת קולמוס, שכן חזר שוב ושוב על רעיון זה לא רק בפירושו על אתר, אלא גם בהקדמתו (שם). בולטת במיוחד שאלתו (י'), מדוע אמרה התורה "ואם לא תגיע ידו" רק בטומאת מקדש וקודשיו, אך לא ביתר החטאות, "והיה ראוי להיות הדין הזה כולל ושוה בכל חטאת" (שם, עמ' טו). והוא משיב, בהסתמכו על דרשה עצמאית משלו:

וממה שאמר הכתוב אחר כל זה 'וכפר עליו הכהן על חטאתו אשר חטא מאחת מאלה', מורה הוראה אמתית שמה שאמר 'ואם לא תשיג ידו' חוזר על כל מיני החטאת כמו שזכרתי.

בעל תורה תמימה (ויק' ה אות נ"ח) והרב ד"צ הופמן (בפירושו לויק' ה:יב-יג) כבר הקשו על דברי האברבנאל שהם נגד התלמוד והרמב"ם, והופמן אף הפריך את דרשתו העצמאית.⁹ אמנם פשטי מקראות שלא כחז"ל, ואפילו נגד ההלכה, אינם תופעה חריגה בפרשנות ימי הביניים, ויש כאלו אפילו ברש"י,¹⁰ אלא שבמקרים אלו לא התעלם רש"י מהבעיה, אדרבה, בדרך כלל ציין שפירש לפי פשוטו של מקרא והבהיר מדוע סטה מדעת חז"ל. במקרה דנן אין אילוץ לעשות זאת, ולכן יש אולי לחפש את המניע לסטייה מההלכה בתפיסת יסוד כלשהי, והאמור להלן הוא בגדר הצעה לדיון.

כידוע, היה האברבנאל איש כספים וכלכלה ששימש בתפקידים ממלכתיים בכירים ביותר בפורטוגל מולדתו, בספרד ובאיטליה. לכן טבעי שהיבטים כלכליים יבלטו בפירושו, יחסית לפרשנים אחרים.¹¹ כך, על השאלה מדוע ציוותה התורה להביא קרבנות דווקא מבקר, כבשים ועזים, אימץ האברבנאל הסבר מהמדרש (ויק"ר פרשה כ"ז סוף פיסקא ו), שבע"ח אלו נבחרים ומשובחים במזגם ובמהותם יותר מהחיות הכשרות, אך הוסיף לזה גם טעם כלכלי: יותר קל, היינו יותר זול, לגדל בעלי חיים מבויתים, מאשר לצוד חיות (הקדמה לויק' עמ' ד).

בניגוד לפרשנים אחרים, טוען אברבנאל ש"אין ראוי לתת תכלית אחד בכל מיני קרבנות כי הנה הצורות ימשכו אחריהם התכליות" (שם עמ' יג; עמ' יט). בהתאם לכך, לא שלל שתכלית החטאת לעורר לתשובה ולכפרה, אך הוסיף שנועדה גם להרתיע, שהיא "עונש ממון כדי שיכין דרכיו ויזהר בכל כחו שלא יפול בשגגה עוד" (שם עמ' טו). וכיוון שגם שיקול כלכלי יש כאן, המציאות שחיובי החטאת שכיחים מחייבת התחשבות במגבלות העניים (שם עמ' לה): ומאשר אלו הענינים הווים ויקרו תמיד, ומי שהוא עני ודל לא ינצל מאלה ואף שישמור עצמו בכל כחו ולא יספיק לו ממנו להביא קרבנות, לכן אמרה התורה בזה 'ואם לא תגיע ידו די שוה'.

ועוד, אמנם הנטל של שני תורים כעונש ממוני נראה זניח יחסית לחטאת קבועה, אולם בפועל משתנה השפעתו המרתיעה לפי עושרו או הכנסתו של האדם. יש עני שהבאת שני תורים מכבידה עליו יותר מאשר הבאת שעירה או כבשה על העשיר, ודיו בהרתעה זו. הגיונית, טיעון זה תקף בכל חייבי חטאת, לא רק בחמישה שמונה המשנה. זו אולי הסיבה שבגינה נקט האברבנאל - בניגוד לחז"ל ולהלכה - כפשוטו של מקרא, שדין עולה ויורד חל בכל חייבי חטאת.

הרב ד"ר יצחק דב פריז
ירושלים

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

⁹ לדרשה זו לא מצאתי מקור או מקבילה. יתר על כן, ביטוי 'אשר תשיג ידו' יש גם בקרבן הנזיר (במ' ו:כא), שם פירש אברבנאל כחז"ל, שהכוונה למה שמגדב הנזיר בנוסף לחובתו הבסיסית בתום תקופת נזירותו. בירושלמי ברכות פ"ז ונזיר פ"ה מובא מעשה בשמעון בן שטח ושלש מאות נזירים עניים, ולא דנו להקל בקרבנותיהם מדין עולה ויורד.

¹⁰ עניין זה נחקר רבות. ע' למשל תורה שלמה כרך י"ז, מילואים ע' 286-312 ושרה קמין: "פשוטו של מקרא ומדרשו של מקרא", הוצאת מאגנס, ירושלים תשמ"ו.

¹¹ בדומה לזה העיד אברבנאל שהוא היחיד שעוסק בשאלות רבות בענייני המלכים (הקדמתו לשמואל ע' קסג), הרחיב בפירושו לדברים וציין שדן "לפני מלכים עם חכמיהם" (פרק י"ז ע' קע) בשאלת מרידה במלך לפי התורה.